

SARTRE'İN TANRI TANIMAZLIK TASARIMI VE BULANTI

Vedat TEZCAN*

Öz

İnsan-din ilişkisi kişisel ve toplumsal anlamda tarihin her döneminde karşımıza çıkar. Dinsel anlamlar dünyasının merkezi kavramı olan “Tanrı”, bu ilişkiler ağına rengini veren temel bileşendir. Sartre, yaşadığı çağın gelişmekte olan felsefi yöntemi fenomenolojiyi kullanarak, yeni bir varlık tasarımına ulaşmaya çalışır. Bu varlık tasarımında klasik felsefenin temel kavramlarını inceleyerek, yeni yöntemin sınırları içinde bu kavramları değerlendirir. Düşününürün ulaşmaya çalıştığı dizgesel varlık tasarımı, Tanrı gibi merkezi bir kavramı soruşturmasını gerektirmiştir. Bu soruşturma çerçevesinde Sartre, öncelikle, ontolojinin temel iki kavramı ‘kendinde’ ve ‘kendi-için’ kavramlarını inceler. Fenomenolojik yöntemle yapılan bu inceleme, iki kavramın Tanrı kavramıyla olan ilişkileri üzerinden gelişir. Sartre’ın araştırma sürecinde iki kavram arasında gerçekleştiğini gördüğü paradoksal ilişkiler, teolojik düşüncelerinin zeminin oluşturacaktır. Bu çalışma, öncelikle düşünürü varsaydığı bu paradoksal ilişkilerin kritik değerlendirmesini amaçlamaktadır. Bu sebeple çalışmada, Sartre’ın fenomenolojik ontoloji çerçevesinde geliştirmeye çalıştığı Tanrı, insan, öznel erdemler fikirlerini, kritik bir bakış açısıyla inceledik. Felsefeciliği kadar edebiyatçılığı da dünya çapında kabul

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon Ve Sinema Anabilim Dalı Isparta, Turkey vedattezcan@sdu.edu.tr orcid.org/0000-0002-3843-9786

görmüş düşünürün, edebiyat eserlerini konumuzla ilgili çerçevesinde değerlendirmeye tabi tuttuk.

Anahtar Kelimeler:

Sartre, Tanrı, Fenomenoloji, Bulantı

Sartre's Atheism Design And Nausea

Abstract

The relationship between man and religion comes out in a personal and a social sense in every period of history. The central concept of the world of religious meanings is the God, the basic compound that shapes the network of relationships. Sartre, tries to reach a new entity design by using the developing philosophical method of phenomenology which he lived. He evaluates these concepts within the bounds of the new method by examining the basic concepts of classical philosophy in this entity design. The design of a stringent entity that the thinker tries to achieve requires a central conceptual inquiry like God. In the frame work of this investigation Sartre first examines the two basic concepts of ontology: "in itself" and a "for one self". This phenomenological method of analysis is based on the relation of two concepts with the concept of God. The paradoxical relations that Sartre sees between the two concepts in there search process will form the basis of the theological considerations. This study aims primarily to critically evaluate these paradoxical relationships that the thinker considers to exist. For this reason, in this work, we have studied critically the ideas of God, human, subjective virtues that Sartre has tried to develop in the framework of phenomenological ontology. We evaluated literary works of thinker, whose philosophy as well as literature accepted worldwide, within our position...

Key Words:

Sartre, God, Phenomenology, Nausea

Giriş

Çoğu bilim insanı için 'Sartre' (1905-1980) ismi ve 'Varoluşçuluk' kavramı modası geçmiş konuları çağrıştırmasına rağmen, özellikle eğitimli kent insanı söz konusu olduğunda, dikkat çekici niteliklerini bugün dahi korumaktadır. Varoluşçuluğun problem edindiği sorunsallar, güncel insani problemler olarak karşımıza çıkan nice konuyla doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bağıntılı görülür. Dolayısıyla bu konuların, felsefi bir siste-

min akademik tartışmasından daha öte, yaşamsal gerçekliklere atıfta bulunduğunu söyleyebiliriz.

Edebiyatın sağladığı olanaklar çerçevesinde felsefi bir sistemin yaratamayacağı kitleleşebilme imkanına kavuşan varoluşçuluk, klasik felsefe üslubunu yeni denemelere zorlamıştır. Özsüz yaratıcı öznellik, Tanrı'sız özgürlüğe mahkûmiyet, iç bulantılı felsefi görüş, nedensiz etik sorumluluk vb., kişisel duygusallıkların yoğun olduğu konular, bu denemelerde incelenir. Her ne kadar Sartre dışında varoluşçu filozof ve edebiyatçı olarak adı geçen düşünürler bu sıfatla anılmayı istemeseler de, varoluşçuluğun tartıştığı temel sorunlar onları birleştirmiştir. Sartre'ın 'Varoluşçuluk Bir Hümanizmadır' kitabında varoluşçuluğa dair yaptığı ucu açık iki ayırım, varoluşçuluğun incelediği konuların kapsamının genişliği için önemlidir. Kapsamındaki bu genişlik nedeniyle Hıristiyan ve Tanrıtanımaz varoluşçuluk olarak, biçimsel anlamda iki zıt uca esneyebilme imkanına sahip olan bu düşünüş biçimi, kitleleşebilmenin önündeki engelleri çok rahat aşabilmiştir.

Bu çalışmada, Sartre'ın klasik felsefeden devraldığı temel kavramlara kendi yöntem bilimsel çerçevesi içinde kazandırdığı içerikler açıklanacaktır. Tanrı'nın varlığı konusunda ortaya çıkan paradokslar ve öznel erdemlerle ilgili problematikler, aynı yöntembilimsel çerçevenin kritiğiyle incelenecek. Bu inceleme sürecinde düşünürün felsefi ve edebi yazın ürünleri, çalışmada ele alınan konulara referans oldukları ölçüde, karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

1. Fenomenal Varlığın Tasarımsal Algıları

Çalışmanın genel ve alt başlıklarında kullandığımız 'tasarım' kavramını, Sartre'ın konumuzla ilgili düşüncesinin karakterini daha iyi vurgulayabilmek için tercih ettik. Bilimsel bilginin değerinin ifadesinde tartışma konusu olan tasarımlama-tanımlama çatışması, bu tercihi yönlendirmiştir. Fenomen kavramıyla ilgili söz konusu çatışma, fenomenal verinin daha çok yorumsamaya olanak sağlayan görelî özünden kaynaklanmaktadır.

Sartre, içine doğduğu çağın popüler felsefe yapma biçimlerinden birisi olan fenomenolojik yöntemi ve bu yöntemin temel ilkelerini tartışmaya açmadan kendi felsefesi için başlangıç noktası olarak seçer. Kant'tan (ö.1804) sonra bilmenin öznel deneyimi üzerinde yoğunlaşan felsefe, bilginin nesnel

olanağının ve bilincin bilgi aktlarındaki yetersizliğinin farkındadır.¹ Hegel'i (ö.1831) dışarıda bıraktığımızda genel kabul gören bu durumdaki epistemolojik çaresizlik, fenomenoloji kavramının merkeze yerleşmesi için yeter sebep olmuştur. Kant, noumen'e kapalı öznel bilgilenme edimini en fazla sentetik a-priori önermeler için olanaklı kılarak felsefeye tasarım için yer açmış oluyordu.² Kant'ın görünür kıldığı, dünyanın kendinde/nesnel bilgisine erişmeye yetersizlikle ilgili bu epistemolojik açık, klasik bilme tanımından fenomenolojik tasarım anlayışına geçmenin zeminini hazırlayacaktı.

Görelî niteliğiyle fenomenal veri, değişmeyen sağlamlığı arayan klasik tanıtlama kabulleriyle yapısal olarak uyuşmaz.³ Bu tür bir nedenden dolayı klasik felsefe geleneğinin düşünsel ve pratik nesnelliği incelerken kullandığı tanıtlama yöntemleri, Sartre'ın felsefe yapma biçiminde kullanılmayacaktır. Çünkü o, romanlarında somutlaşan haliyle öznel deneyime konu olan fenomenolojik olay ve olgularla ilgilenmektedir. Dolayısıyla bilgi-nesne ilişkisinin mantıksal ontoloji temelli incelenmesi, Sartre'ın sisteminde rastlayabileceğimiz bir yöntem olmayacaktır. Bu ayrımı fark ettiğimizde, düşünürün fenomenolojik ontoloji kavramına sisteminde neden merkezi bir yer verdiği daha belirgin hale gelir.

Özetle bundan sonra ele alacağımız konular her ne kadar felsefenin klasik kavramlarını terimsel olarak kapsasa da, içerikleri, Sartre'ın varoluşu kendi öznel algısında yeniden nasıl tasarladığıyla ilgili olacaktır. Herkes için evrensel bir tanıtlama iddiası olmayan öznel algıya dayanan varoluşsal çıkarımlar, öznenin kendisinin tartışılmaya açılacağı postmodern zamanlara kadar hayli etkili olacaktır.

2. Kendinde Varlık ve Kendi İçin Varlık

Sartre varlık kategorizasyonunun biçimsel ayrımını geleneksel felsefede kullanılan şekliyle kabul eder. Buna göre varlık; 'kendinde' (being-in-itself)

¹ Husserl Edmund, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, trc. Harun Tepe, (Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2015), 3-4.

² Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, trc. Aziz Yardımlı, (İstanbul: İdea Yayınevi, 1993), 44.

³ Platon, "Theaitetos", *Platon Diyalogları* içinde, trc. Teoman Aktürel, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010), 470-471.

ve 'kendi için'(being-for-self) temelde ikiye ayrılır.⁴ Fakat ifade ettiğimiz gibi Sartre'ın bu iki kavramı sitemine devralış şekli sadece biçimseldir. Onun fenomenolojik sisteminde öznel deneyime belirlediği halleriyle esas alınan bu kavramlar, kendinde nesnellikleri bakımından düşünürün felsefi ilgisinin dışında kalır. Dolayısıyla Sartre dizgesinde 'kendinde' kavramının bizatihi kendisi, öznel deneyim koşulları içerisinde belirlediği kadar bir gerçekliğe sahiptir.⁵ Varlık ve kendinde varlık gibi terimsel aktarımlar, klasik içeriklerinde gerçekleştirilen yapı bozumlar neticesinde biçimsel aktarımlar olarak kalırlar. Kant, Husserl (ö.1938), Heidegger (ö.1976) geleneği içinde genel geçer bir kabule ulaşmış bu düşünüş biçimi Sartre tarafından çekinmeden kullanılır.

Sartre, varlığın kendinde ve kendi için olarak temel ayrımını kabul ettikten sonra, felsefi sistemini belirginleştirecek farkı geliştirir. Geleneksel düşünüş biçiminden radikal bir kopuşu betimleyecek bu ayrım, bilince beliren fenomenal nesnenin klasik anlamda var olduğu tanımlanmaya çalışılan öz'den yoksunluğunun ilanıdır. Modern düşünüş biçiminin varolanı görünüşler dizisi olarak tasarlamakla büyük bir iş başardığını söyleyen Sartre, bu başarının öz'le ilgili durumda yetersiz olduğunu belirtir. Ona göre görünüş'ün ardındaki sabit olgusalılık ya da öz, modern düşüncede halen karanlık varlığını devam ettirmektedir. Bu düşünüş biçiminde fenomenal görünüş her ne kadar öz'ün bir yanılması şeklinde olumsuz olarak düşünülmesine de, Kant'ta olduğu şekliyle bilince örtük bir belirsizlik olarak muhafaza edilmiştir. Dolayısıyla var olanın varlığının niteliği, öz'ün bilince kapalı yapısı nedeniyle belirsizliğini devam ettirir.

Sartre, "*bir var olanın varlığı onun tam olarak görüldüğü şeydir*"⁶ diyerek sür git devam eden tartışmayı kendi düşünsel sürecinde sonlandırmak ister. Saltık bir gerçekliğe işaret etmeyen fenomen, kendini özneye belirlediği haliyle açığa vurur. Onun nesnellüğünün incelenme imkanı, fenomenin biçimiyle sınırlı olduğu için, sadece kendi kendisiyle betimlenmeli ve belirişinin ötesine geçilmemelidir. Klasik düşünüşün aksine burada görünüş-

⁴ Georg W. F. Hegel, *Mantık Bilim (Büyük)*, trc. Aziz Yardımlı, (İstanbul: İdea Yayınevi, 2008), 31.

⁵ Charles Moeller, *Jean Paul Sartre Ve Tabiatüstünün Bilinmemesi*, trc. Mehmet Toprak, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1969), 137-138.

⁶ Jean-Paul Sartre, *Being and Nothingness A Phenomenological Essay on Ontology*, trc. Hazel E. Barnes, (New York: Washington Square Press, 1992), 4.

şün ötesinde ya da ardında saklanan potansiyel bir öz yoktur, görünüş özün kendisidir.⁷ Belirtilmesi gereken diğer nokta ise görünüşün öznel deneyime beliren bu halinden daha çoğu olduğu gerçeğidir. Görüneni bir öze indirgemenin tersine, belirli hallerinin çokluğuyla açıklamayı esas alan Sartre, fenomeni trans-fenomenal olarak düşünür.⁸ Fenomenal nesne tek bir öznel deneyim için görüngü olmakla kısıtlanamıyorsa, belirttiği hallerin toplam birliği ya da dizisi çerçevesinde düşünülmelidir. “*Varlığıpaçık kulan görünüşler ne içerinindir ne de dışarınıdır. Hiç biri ayrıcalıklı olamayan, her biri bir diğerine gönderme yapan eş değer görünüşlerdir. Örneğin kuvvet, kendi etkilerinin (hızlanmaların, sapmaların, vb.) arkasına gizlenen, bir bilinmezlik türünün conatus’u değildir: Etkilerin tümüdür.*”⁹

Görünüşün görünenler dizisine yapılan referanslarla betimlenmesi, var olanların yine duysal olgusalılıklarla sınırlanması anlamına gelir. Sartre için aynı zamanda varoluşsal anlamın kaynağını oluşturan bu referanslar ağı, kullanımdaki dil aracılığıyla tanımlanırlar. Bizler sözcükler aracılığıyla şeyler arasındaki varoluşumuzu devam ettirirken, çevrili olduğumuz olgusalılıkların toplam anlam bütünlüğü üzerinde düşünmeyiz. Yerel kullanımlarıyla sözcükler, pratik dünyasal işlevsellikleri sayesinde ihtiyacımız olan anlam bütünlüğünü sağlarlar.

Sartre’in *Bulantı* adlı romanının kahramanı Raquenti’nin yaşadığı çarpıcı deneyim, sözcüklerle yarattığımız anlamlar bütünüünün ardındaki varlık dünyasının anlaşılmasında kritik eşiği tasvir eder. Düşünürün kendinde varlık olarak tanımladığı bu dünya, öznel bilincin ötesindeki yalın varlık boyutudur: “*Biraz önce parktaydım. Atkestenesinin kökü, oturduğum sıranın tam altında toprağa gömülüydü. Bunun bir kök olduğunu hatırlamıyordum artık. Sözcükler ortadan kaybolmuş ve onlarla birlikte, nesnelere belirttiği anlam, kullanım biçimleri ve insanların üzerlerine çizmiş olduğu hafif işaretler de kaybolmuştu. Başım öne eğik, iki büklüm oturmıştım. İçime korku salan, bu kapkara, boğumlu ve yaban kitlenin karşısında yapayalnızdım*”.¹⁰ Sözcük-

⁷ Sartre, *Being and Nothingness A Phenomenological Essay on Ontology*, 4.

⁸ Frederick Copleston, *A History of Philosophy*, Volume IX, (New York: Image Books Doubleday, 1994), 349.

⁹ Sartre, *Being and Nothingness A Phenomenological Essay on Ontology*, 3.

¹⁰ Jean-Paul Sartre, *Bulantı*, trc. Selahattin Hilav, (İstanbul: Can Yayınları, 2011), 189.

leri askıya aldığımızda geride kendisini belirli bir bilince sunan varlık, vardır sadece. Dil'e gelmediği için her tür soru önermesinin dışında kalan bu varlık ne ise odur. “Kendinde şey’de bir varlık parçası olmasın ki o, tam olarak kendi kendisine mesafesiz olsun. Bu şekilde düşünüldüğünde varlıkta en ufak bir ikililik şüphesi yoktur; bu varlığın kendinde sonsuzluğunun yoğunluğuyla kastettiğimiz şeydir.”¹¹ Nedensiz, zorunsuz, gereksiz, arı varlık...

Kendinde varlığı ifade ettiğimiz bu dolaysızlığı karşısında kendi için varlık, nihai tanımıyla bir olumsuzlama kategorisidir. Sartre’ı çok fazla uğraştıracak bu kategori, insan ve Tanrı arasındaki eski çatışkının belleğinden gelir. Sartre’ın öznel deneyimin yetileri arasında birinci sırayı verdiği olumsuzlama yetisi, daha sonra bilinç ismiyle netleşecektir. Kendinde varlığın kendine özdeş yapısını olumsuzlama edimiyle ayırmayarak, kendi için bir tasarıma dönüştüren bilinç, öznel bilinçtir. Sartre’ın insansal özgürlük için aradığı ontolojik imkânın kökenini veren bilincin bu temel karakteri, kendinde varlığın anlaşılmasını kolaylaştıran bir izaha sahiptir.

Şunu hemen belirtmeliyiz ki, felsefeyle meslekten ilişkisi olmayan okur grubunun çoğu zaman tekrar ettiği şekliyle, Sartre’ın sisteminde klasik ego yoktur.¹² Bir olumsuzlama yetisi olarak bilinç, deneyim ötesi a-priori bir öze sahip değildir. Bilinç, her deneyim durumunda olduğu gibi, sadece deneyim edimi esnasında beliren karakteriyle tanımlanabilir ki, o da olumsuzlama karakteridir. Sartre göre bilinç, olumsuzlayarak saltık olumlu olan varlıktan kendi tasarımını ayırır. Varlığın kendinde halinden ontolojik bir kopmayı kastetmeyen bu tasarlanmış çıkarım, insansal bilinç deneyiminin kendi için payıdır: “Bu kâğıt parçasını fark ettiğimde ondan kendimi uzaklaştırır, onun kâğıtlığını reddederim sonra, başka fenomenleri yok sayarak kâğıdı geçmiş deneyimlerinden öne çekip onu diğer şeylerle birliğinden ayırım.”¹³

Felsefi düşüncelerini edebiyatın araçlarıyla da ifade eden bir düşünür olan Sartre, kendisini çok yönlü anlatmayı başarabilen bir filozoftur. Örneğin kendi için kavramının ifade etmeye çalıştığımız teknik analizleri, romanlarında kullandığı edebi üsluplar içerisinde sıklıkla karşımıza çı-

¹¹ Sartre, *Being and Nothingness A Phenomenological Essay on Ontology*, 120.

¹² Jean- Paul Sartre, *The Transcendence of The Ego: An Existentialist Theory of Consciousness*, trc. Forrest Williams and Robert Kirkpatrick, (New York: HillandWangPress, 1991), 60, 69.

¹³ Copleston, *A History of Philosophy*, Volume IX, 353.

kar. Roquentin, Mathieu gibi tüm dünyada okunan romanların başkahramanları, kişisel hayat deneyimlerde kendi için varlığın özgürlükle gerilimli ilişkisini sürgit yaşarlar. Çoğu zaman bireysel özgürlük arzusunun duygusal dışavurumları şeklinde anlaşılan bu gerilimli ilişkiler, gerçekte daha ontolojik göndermelere sahiptirler. Ne var ki felsefi yazın biçiminin okuma zorluğundan kaynaklanan edebiyata yönelenim, bu ontolojik göndermelerin görülmesini engellemektedir. Sartre'ın etik düşüncesinin anlaşılmasında problem yarattığı varsayılan bireysel özgürlük ve kamusal sorumluluk paradoksunun nedenleri daha çok buralarda aranmalıdır. Edebiyat üslubunun sınırları içinde bireysel seçimlerine mahkûm bir özne olarak anlaşılan insan, kendi özgürlüğü ve kamusal beklentiler karşısında etik açmazda düşer. Oysa Sartre, felsefi ontolojisinde kendinde varlık, kendi için varlık, özne ve öznel deneyim ayrımında bu problemlere daha anlaşılır izahlar getirecektir. Sartre'ın cazibesini anlaşılır kılan tüm bu tartışmalar, bundan sonra ele alacağımız Tanrı problemiyle birlikte ele alındığında daha belirgin hale gelecektir.

3. Varlık'ın Fenomenal Tasarımının Epistemolojik Çaresizliği:

Tanrı/Tanrısızlık

Tanrı-tanımsızlık problemi Din Felsefesi disiplininin başlıca konularından birisidir. Felsefenin yöntem ve bakış açısıyla dinsel alanın nesnelere inceleme bu bilim dalı¹⁴, tanrı-tanımsızlık sorununa aynı çerçeveden yaklaşır. Konunun inanç-inançsızlık çatışması ötesindeki nesnel içeriği, ontoloji, epistemoloji, etik ve politik gibi çeşitli yönlerden, ideolojik bir tutumun dışında, ele alınır. Bu bakış açısına göre öncelikle ontolojik ve sosyolojik tanrı-tanımsızlık olarak karşımıza çıkan tanrı-tanımsızlık konusunun, Sartre tarafından ele alınışını inceleyeceğiz.

Hegel'in tanımını esas alıp ontolojinin mantıkla zorunlu bağıntısını kabul ettiğimizde¹⁵, Sartre'ın tanrıtanımsızlık tasarımını öncelikle mantıksal ontoloji bağlamında ele almamız gerekir. Bu tür bir başlangıcın sebe-

¹⁴ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 2.

¹⁵ Hegel, *Mantık Bilim (Büyük)*, 45; Georg. W. F. Hegel, *Mantık Bilim Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I (Küçük)*, (İstanbul: İdea Yayınevi, 2004) 83-84.

bi, Sartre'in klasik felsefe ve mantığın temel kavramlarını felsefi dizgesinde kritik noktalarda kullanmasıdır. Düşününürün yukarıda incelediğimiz kendinde ve kendi için kavramlarına yüklediği içerikler, bu ontolojik çözümlerinin zeminini oluşturacaktır. Sartre'in tanrıtanımazlık çıkarımlarını öznel 'tasarım' olarak görmemizin nedenleri de yine aynı ontolojik bağlamında gizlidir. Çok okunan bir filozof olarak Sartre, her ne kadar daha çok edebi duygusal beklentilerle anlaşılrsa da, ontolojik tanımları çalışmalarının esasını oluşturur.

Bahsi geçen tanımlara baktığımızda, Sartre'in kendinde ve kendi için varlık kavramları hakkında geliştirdiği aksiyom niteliğindeki net yargılarıyla karşılaşırız. Her iki kavramın paradoksal niteliklerinin yarattığı ayrım bunlardan birisidir.¹⁶ Sartre göre mevcut ayrım, olumlu ve olumsuz olan arasındaki analitik ayrım olarak, bahsi geçen iki kavramın birbirleriyle temaslarını sağlayacak ontolojik geçişliliği kapatır. Her iki kavram birbirlerine karşı negatif yalıtımı esas alan yapılarıyla tamamlayıcı bir bütünselliğe doğru gelişimi değil, dışlayıcı bir çelişkiyi devam ettirirler.¹⁷ Burada hemen belirtmemiz gereken husus, iki kavram arasındaki negatif dışlayıcılık ilişkisindeki aktif failin kendi için varlık olduğudur. Saydam, donuk, kütleli yapıyla kendinde varlık, devim içeren tüm çağrışımların dışındadır.

Sartre için geleneksel Tanrı kavramının yarattığı problem, kendinde ve kendi için kavramlarının yukarıda gösterdiğimiz paradoksal karşıtlık ilişkilerine, kendi varlığında birliktelik olanağı tanınmasıdır.¹⁸ Düşünüre göre negatif karşıtlıklarıyla birbirini iten bu iki kavramın, geleneksel tanrı inancında temsili imajlar vasıtasıyla birbirlerine eklemlenmeye çalışıldıklarını görürüz. Sartre'in bilinç yüklediği kendi için varlık, bu inanç biçimlerinde Tanrı için düşünülebilmektedir. Tanrı'nın bilinçsizlik durumunun yaratacağı mantıksal, inançsal ve ontolojik sorunlar, tarih boyunca ortaya çıkan Tanrı tasarımları için bu tür bir bilinç durumunu zorunlu kılmıştır. Bilinçsiz bir Tanrı'nın yaratacağı çok yönlü sorunlar düşünüldüğünde doğal karşılanabilecek bu kabul, Tanrı-bilinç ilişkisinin anlaşılabilirliğini kolaylaştırmış-

¹⁶ Sartre, *Being and Nothingness A Phenomenological Essay on Ontology*, 129-130.

¹⁷ Moeller, *Jean Paul Sartre Ve Tabiatüstünün Bilinmemesi*, 137.

¹⁸ Jerome Gellman, *Jean Paul Sartre: The Mystical Atheist*, s., 132, Erişim: https://www.researchgate.net/publication/314302863_Jean_Paul_Sartre_the_Mystical_Atheist

tır. Sistematik anlamda ilk defa Spinoza ile somutlaşan problem¹⁹ ilginç tartışmalara yol açmıştır.

Spinoza “*tüm belirlenimler olumsuzlamadır*”²⁰ ilkesinden hareketle Tanrı’yı saltık olumluluk olarak görmüştü. Sartre için de aynı şekilde, kabul edilebilecek bir Tanrı tasarımı ancak saltık olumluluk ilkesiyle düşünülebilir. Spinoza’nın itiraz ettiği gibi Tanrı için söz konusu olabilecek herhangi bir belirlenim, kendinde varlığın kendine özdeş saltık doluluğunda, Tanrı için kabul edilemeyecek bir ayırım yaratır. Aynı zamanda sonsuz varlık için sınır anlamına da gelecek olan bu ayırım, tanrısal ontoloji için düşünülemez. Spinoza bu durumu şu şekilde tanımlar: “*Tanrı ile saltık olarak sonsuz Varlığı, eş deyişle, her biri bengi ve sonsuz özü anlatan sonsuz yüklemelerden oluşan tözü anlıyorum.*”²¹

Görüldüğü gibi olumsuzlama ilkesi olarak bilinç, kendinde varlığın özdeşliğinde yaratacağı mantıksal sorunlardan ötürü, her iki düşünürün sisteminde de Tanrı için düşünülemez. Parmenides’ten beri süregelen, varlığın herhangi bir devime izin vermeyen saltık doluluğu, iki düşünürü aynı noktada birleştirir. Hem Spinoza hem de Sartre için granit yapısıyla kendinde Varlık/varlık/ töz/ /Tanrı, kendine özdeş yapısıyla bölünmeye neden olacak diyalektik bir olumsuzlama çatışkısına izin vermez. Bu kabullerin sonucu olarak devime kapalı yapısıyla kendinde varlık, bilinç ve bilinçsizliğin ötesindeki bir dinginliği yaşar.

Spinoza’nın klasik aksiyomlardan hareketle tartışmasız kabul ettiği bu durum, Sartre’da fenomenolojik yöntemin olanaklarıyla gösterilmeye çalışılır. Düşünür, ileride ontolojik düzlemde genişleteceğimiz bu konuya edebiyat eserlerinde çeşitli şekillerde yer verir. Raquentin örneğinde olduğu gibi, bilinç dışı varlığa belirli bir bilinç tarafından yüklenen yüklemelerin öznelliğinin keşfi, kastedilen fenomenolojik yöntemin edebiyat dilindeki anlatımıdır. Bu örnekte öznel bilince ait tekil tasarımlar paranteze alındığında, geriye kalan saltık olumluluk varlığın ne ise o olduğu hali verir. Raquent’in midisini bulandıran bilinç ötesi bu tanımsızlık/belirlenimsizlik, varlığı in-

¹⁹ Baruch Spinoza, *Törebilim*, trc. Aziz Yardımlı, (İstanbul: İdea Yayınevi, 2009), 26-27.

²⁰ Hegel, *Mantık Bilim Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I (Küçük)*, 171.

²¹ Spinoza, *Törebilim*, 9.

sansal dolayımına girmeyen bir inanç nesnesi olarak kabule zorlar. Bilinç dışı bu varlık, tanımlanamaz, dolayısıyla bilinmeyen haliyle, inanılması zorunlu mide bulandırıcı bir hayalettir.

Çalışmanın kendinde varlık bölümünde geniş bir şekilde yer verdiğimiz konu, Sartre'ın özellikle ontolojik teizmin iddialarına karşı geliştirdiği karşı savlar açısından da incelenmeye değer. Burada niyetimiz, Sartre'ı ontolojik fikirlerini yaymak için edebiyatı araç olarak kullanan bir ideolog gibi göstermek değildir. Hemen belirtebiliriz ki Sartre, hem felsefe hem de edebiyat yapma biçiminde mümkün olduğunca geniş bir bakış açısı kullanabilmektedir. Özellikle yaşadığı dönemin indirgemeci pozitivistik tutumunu göz önüne getirdiğimizde, onun varoluşu kuşatabilecek bu tür bir yöntemin peşinden koşmasının değeri büyüktür. Düşünürün varoluşun oluş ve yok oluş hallerine insan özeksel dahi olsa kavramsal bir çerçeveye çizmeye çalışması son derece değerlidir. Dolayısıyla edebiyatın özgül sınırları dahilinde insan psikolojisini parantezleyerek kendinde varlık'tan soyabilmek, aynı zamanda mantıksal ontolojinin sınırlarında bu ilişkiyi anlamaya çalışmak zor olanı başarmak anlamına gelmektedir.

Sartre'ın, mide bulandırıcı kendinde varlık hissini, fenomenolojik ontoloji çerçevesinde nasıl anladığını ilgili bölümde görmüştük. Burada ise Sartre'ın aynı kavramı teizmin ontolojik iddialarına yaptığı eleştiri sınırları içerisinde inceleyeceğiz. Bu bağlamda, öncelikle düşünürün felsefi dizgesinde varlık ve Tanrı kavramlarının birbirlerinin yerine geçecek şekilde kullanılabilir olması, konuya giriş için uygun bir başlangıç olacaktır. Şöyle ki; o *“kendinde varlığın varlık olarak temelini kavrayacak her türlü düşünsel çaba, kendinde varlığın kendisi kadar olumsal olduğundan, kaçınılmaz olarak, kendi yoksunluğunun temeli olacak bir varlık tasarımı oluşturmaya götürür. Tanrı'yı kendi kendisinin nedeni olarak düşünmemizi sağlayan nedensellik prensibi, benliğin kendiliğindeki her geri dönüştürme eylemi gibi bir yoksayma eylemidir”*²² diye yazdığından Tanrı-varlık ilişkisini birbirinin yerine kullanımının somut bir örneğini vermiş olur. Özellikle Varlık ve Hiçlik'te birçok kereler tekrarlanan bu ilişki, Sartre'ın geleneksel Tanrı-varlık bağıntısını gerekli gördüğünde kullanabildiğinin göstergelerindedir.

²² Sartre, *Being and Nothingness A Phenomenological Essay on Ontology*, 128.

Yukarıda alıntıladığımız cümle Tanrı-varlık bağıntısının kullanımını göstermesinin yanı sıra, düşünürün roman kahramanlarının psikolojik tahlilleri üzerinden göstermeye çalıştığı fenomenolojik çıkarımların da mantıksal zeminini verir. Sartre'ın diğer metinleriyle karşılaşmamış bir felsefe okuyucusunun daha ilk okumada diyalektik çatışmaları göreceği cümle, klasik mantıksal sağlamlığı diri bir şekilde yansıtmaktadır. Hegel'in mantık biliminde sık sık yinelediği; varlık-yokluk diyalektikliğinin zorunlu bağıntısını Sartre burada kullanmaktan çekinmez. Ne var ki Hegel'in aksine Sartre tarafından devam ettirilmeyecek olan bağıntının mantıksal diyalektik süreci, düşünürü kendinde varlığı hiçlikle özdeşleşmeye götürecektir.

Sartre'ın klasik teizme getirdiği Tanrı eleştirisini daha net anlayabilmek için bu eleştirilerin çıkış noktası yaptığı varlık ve hiçlik bağıntısını biraz daha irdeleyelim. Öncelikle yineleyecek olursak, düşünürün yeri geldikçe klasik mantıksal çıkarımları rahatlıkla kullanabildiğini görüyoruz. Düşüncelerini geliştirme açısından Sartre'a avantaj saylayan bu durum, aynı zamanda filozofun sisteminin sorgulanması açısından dezavantajlar yaratmaktadır. Örneğin burada olduğu gibi, varlık-yokluk diyalektikliğinde karşıt iki öğeyi mantıksal süreçleri izleyerek yokluğun/hiçliğin özdeşliğine indirgemek, doğru fakat eksik bir çıkarım olarak kalmaktadır. Kendinde varlık belirlenimsiz arı olumlu karakteriyle, Sartre'ın söylediği gibi aynı zamanda yokluğu/hiçliği paylaşır. Tikel ve tekil tüm niteliklerinden soyulan dolaysız varlık, eş deyişle yokluktur; düşünürün kullanımıyla hiçliktir. Sartre'a özgü olmayan bu düşünceler klasik düşünüşte genel kabul görmüş diyalektik mantıksal kabullerdir.

Konuyla ilgili Sartre'a özgü taraf onun varlık-yokluk bağıntısını, ilişkinin gösterdiğimiz bu anında, radikal bir biçimde kesmesidir. Ona göre "*varlıkla varlık olmayanın aynı içeriğe sahip kavramlar olması mümkün değildir.*"²³ İki kavram durumu arasındaki net yalıtım, onlar hakkında düşünebileceğimiz her türden özdeşlik ya da diyalektik ilişkiyi imkânsız kılar. Sartre, düşüncesinin doğruluğunu ispat etmek için Hegel'in kendi görüşlerini aktararak onun kavramsal dizgesindeki iç tutarsızlıkları şu şekilde aktarır: "*Hegel söy-*

²³ Sartre, *Being and Nothingness A Phenomenological Essay on Ontology*, 47.

*le yazmaz mı? : 'Varlığı başka bir şeyden ayıracak belirlenim ya da içerik her ne olursa olsun, onun kendi arılığı içinde kalmasına olanak tanımayacaktır. Varlık arı dolaysızdır ve boşluktur. Onun dolaysızlığında hiçbir şey kavranamaz.'*²⁴ Öyle ki Sartre bir adım daha atarak ilişkinin taraflarını öncelik sonralık bağtıısına sokarak, varlığı yokluğa önsel kılar. İki tarafın birbirleriyle özdeşliğini öncelik sonralık gibi mantıksal bir düzlemde değil, zaman-mekânsal bir kategorizasyon üzerinden bir kez daha reddeder.

Sartre'in Hegel dizgesinin ön verilerini kullanarak geliştirmeye çalıştığı kendinde varlığın dolaysızlık statüsü, mantıksal öncüllük niteliği ile geçerli bir statüdür. Ne var ki Hegel'de mantıksal çıkarımın bir momenti olarak konan dolaysız kendinde varlık (Ansichsein), bu niteliğiyle konduğu anda karşıtıında yiter. Daha açık bir deyişle, eğer varlığı hiçbir belirlenim olmaksızın kendinde haliyle düşünmeye çalışırsak, kendimizi yokluğu düşünmeye çalışırken buluruz. Anlıgımız varlıktan yokluğa ve yokluktan tekrar varlığa geri döner. Bahsi geçen iki kavramın özlerinde taşıdıkları devimsel karakterlere sahip olmakla ilgili bu durum, onları bir birlerinin karşıtıtlıklarında yiten sürece zorlar.²⁵ Hegel'in 'oluş'un karakteri dediği bu devinim, varlık dizgesini oluşturacak diğer tüm kategorik momentlerin özel zemininin kaynağı olacaktır. Sartre tam bu noktada, kavramların kendi aralarındaki iç çatışkılarını ussal yöntemlerle gözlemleyebildiğimiz diyalektik mantıksal düşünüşten radikal bir tercihle ayrılır. Yaptığı bu tercihten sonra onun için kendinde ve kendi için varlık arasında var sayılabilecek her türlü ontolojik ilişki, fenomenolojik yöntemin ölçüleri dâhilinde değerlendirilecektir.

Hegel'in kendinde varlığının diyalektik devimi mantıksal ontolojinin yöntemsel kabulleriyle çerçevesidir. Oysa Sartre'in yöntemsel denemesi fenomenolojik ontolojide böyle bir zorunluluklar çerçevesi yoktur. Mantıksal devinimin diyalektik sürecini takip, Hegel için bir zorunluluk olarak düşünülebilecekken, Sartre için sürecin bu anı, ontolojinin fenomenolojiyle birleşeceği an olur. Hegel'de diyalektik kesintisizlikle devam eden karşıtıtlık momentleri, Sartre'in yönteminde birbirlerinden yalıtılacakları fenomenolojik sürecin içi-

²⁴ Sartre, *Being and Nothingness A Phenomenological Essay on Ontology*, 47.

²⁵ Frederick Compleston, *A History of philosophy Volume VII: 18th and 19th Century German Philosophy*, (New York: Continuum, 2003), 192.

ne girerler. Bu yeni yöntemle varlık-yokluk karşıtlığı, kavramların kendi içkin belirlenimlerinde değil, öznel bilincin onlarla ilişkilerinde okuyucu karşısına çıkar. Artık varlık kendisini olumsuzlayan fenomenolojik bir bilinç için söz konusudur. Dolayısıyla öznel bilincin dışında, ondan yalıtılmış, devimsiz, yekpare, varlık olarak varlıktır. Sartre'dan bir daha aktaracak olursak: "*Varlıkla varlık olmayanın aynı içeriğe sahip kavramlar olması mümkün değildir.*"

Görülüşü gibi Sartre'ın Tanrı problemi, kendi yönetsel denemesinin limitleri içinde gelişmektedir. Varlık bilimin temel kavramlarını kullanmakla beraber, esas hedefi olan fenomenolojik bir ontoloji deneme arzusu, düşünürü kastedilen bu limitlerle çerçeveler. Tüm bu yönetsel çerçeveler neticesinde Sartre'ın ulaştığı başta da belirttiğimiz geleneksel Tanrı kavramının çelişkili içeriği, inanç ve mantık alanında kendinde ve kendi için kavramlarının ilişkilendirilebiliyor olmasıyla ilişkilidir. Oysa fenomenolojik yöntemin limitlerine göre, kendi için varlık yüklü olduğu bilinçle öznellik taşıyan bir varlıktı. Her bilinç bir şeyin bilinci olarak kendi boşluğunu ifşa eden, kendisine aşkın bir kendinde varlığa ihtiyaç duyan salt bilinçti. Bu fenomenolojik ön kabullere göre Tanrı, kendi geleneksel tanımlarının dışında özneliğin tüm yoksunluğuna mahkûm edilmiş bir hale getirilirdi ki, artık onun Tanrı'lığından bahsedemezdik.²⁶

Yine aynı yöntem çerçevesi içinde Sartre, kendi için varlık niteliğinin yarattığı Tanrı için yoksunluk durumunun çaresi olarak düşünülebilecek, Tanrı'nın kendinde varlık olarak tanımlamasının problemlerine de değinir. Bu tanıma göre Tanrı'yı kendinde varlık olarak nitelemenin yaratacağı en büyük problem, Tanrı için tüm ilişki durumlarının imkânsızlığı olacaktır. Öyle ki, bu tanımla Tanrı, "*...kozmetik bilinçsizliğin sonsuz yalnızlığı içinde kaybolmuş bir çeşit buz kitlesi olurdu, Tanrı kendi kendisine intibak ederdi, yani kendi kendisinin aynı olurdu, fakat bu konuda hiçbir şey bilmezdi.*"²⁷

Nihai noktada Sartre, kendi yönetsel kabullerinin ön prensiplerinden ötürü Tanrı problemini dışlamak zorunda kalacaktır. Buna göre Tanrı için düşünülebilecek kendi için varlık niteliğinin tüm olumsuzluğu/imkansızlığı, aynı şekilde, Tanrı'yı kendinde varlık olarak düşünme için de geçerli-

²⁶ Moeller, *Jean Paul Sartre Ve Tabiatüstünün Bilinmemesi*, 150, 151.

²⁷ Moeller, *Jean Paul Sartre Ve Tabiatüstünün Bilinmemesi*, 151.

dir. Düşünüre göre her iki halde de Tanrı'nın varlığı, fenomenolojik ontoloji perspektifinde kabul edilemez.

Sartre'in 'bir deneme olarak' düşündüğü yeni yöntem bilimi çerçevesinde geliştirdiği Tanrı tasarımı yeterince incelediğimizi düşünüyoruz. Bu aşamadan sonra düşünürün felsefi dizgesinde etik alanın bazı kavramlarını nasıl incelediğini görmeye geçebiliriz. Aynı yöntem, bilimin esaslarına bağlı kalarak yaptığı etik değerlendirmeler, düşünürün dizgesinde yakalamaya çalıştığı iç tutarlılığı sergileyebilmeleri anlamında önemlidir. Fenomenolojik ontolojinin Tanrı kavramını incelerken gördüğümüz sınır problemlerinin, ele alacağımız yeni konuda nasıl bir içerikle karşımıza çıkacağı sorusu merkezi tamamızı oluşturacaktır.

4. Seçime Yazgılı Bireyin Fenomenolojik Ontoloji Düzleminde Erdemi

Sartre henüz hayattayken 'varoluşçuluk' un maruz kaldığı birçok eleştiriye şahit olur. Bu eleştirilerin en önemlilerinden birisi, hiç tartışmasız varoluşçuluğun daha başlangıçtaki kötümser görüntüsünün neden olduğu 'umutsuzluk' tur. Öyle ki, Sartre'ın kendisi de umutsuzluk eleştirisini reddetme konusunda direnmez. Ancak var olan bir yanlış anlamanın düzeltilmesiyle ilgili olarak gerek konferanslarda gerek kitaplarında gerekse de değişik tartışma platformlarında konuya açıklık getirmeye çalışacaktır: Düşünüre göre insanı umutsuzluğa sürüklemek gibi bir amacı teorik olarak kabul etmeyecek olan varoluşçuluk, kişisel pratiklerde bu türden neticelere neden olmuş olabilir. Sartre'a göre bu durumun doğal sebebi, varoluşçuluğun içinden çıktığı umutsuzluk zamanlarıdır. Varoluşçuluk hayata karşı bir çaresizlik ve edilgenlik amacı gütmese de, doğduğu zamanın ruhunun etkilerinden tamamıyla soyutlanamamıştır.²⁸

Özellikle varoluşçuluğun umutsuzlukla suçlanması önemli nedenlerinden olan 'Bulanti' romanında Raquent'in yaşadığı kişisel deneyim, Sartre'ın dünya çapında kazandığı şöhrete tartışmasız çok büyük katkı sağlamıştır. Buna ilaveten düşünürün kafasındaki varoluşçuluk tasarımı somutlaştırmak isteyen okuyucu ve yorumcular, Raquentin portresinde resmedilen kötümser karakter üzerinden varoluşçuluğu yargılamada acele-

²⁸ Jean Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, trc. Asım Bezirci, (İstanbul: Say Yayınları, 1985), 99.

ci davranabilmişlerdir. Sartre'ın diğer roman karakterlerindeki Raquentin'e benzerlikleri de eklediğimizde bu acelecilik, düşünürün itirazlarına rağmen, bir nebze olsun anlaşılabilir hale gelmektedir.

Kanaatimizce Sartre, varoluşçuluğun aceleye getirilmiş bu tür kötümser yorumlarından daha ziyade, kendisinin özellikle fenomenolojik ontolojiyle vurgulamaya çalıştığı bir tasarımı öne çıkarmak istemektedir. Varoluşçuluğun maruz kaldığı kötümserlik eleştirilerinin aksine tüm yönleriyle bir hümanizm ve iyimserlik olduğunu anlatmaya çalışması bununla ilgili gibi görünür. Sorun, 'hümanizm' in insanı amaç ve üstün bir değer olarak tanımlamasıdır.²⁹ Düşünürün saçmalık olarak nitelendirdiği bu indirgemecilik, fenomenolojik ontolojide sunulan insan tasarımının dışındadır.

Bu noktada çözülmesi gereken iki problem şu şekilde ifade edilebilir: 1- Sartre'ın bulantısını yerel tarihselliğe mahkûm ederek düşünürün kişisel otobiyografisine indirgeyebilir miyiz? 2- Bulantı paradoksunu fenomenolojik ontolojiye sadık kalarak anladığımızda 'hümanizm' bir iyimserliğe dönüşebilecek mi? Öncelikle birinci türden bir soruya daha önceden verilmiş cevapların varlığını vurgulamakla yetineceğiz.³⁰ Daha öte bir açıklamaya girişmek ilgili tutumun indirgemeci tavrını kabul etmek olacağından, bizim konuyu ele alış biçimimizin dışında kalacaktır. İkinci soru ise problemin ele almak istediğimiz kısmını ilgilendirdiğinden yeni bir paragrafa ihtiyaç duyacaktır.

Raquentin'in 'bulantı' deneyimini yukarıda aktarmıştık. Sartre'ın fenomenolojik ontolojiyi edebiyat anlatısına uyarlamak amacıyla kurguladığı 'bulantı' deneyimi, düşünürün kuramsal bir içeriği bireysel psikolojide nasıl somutlaştırabildiğinin göstergesidir. O, tüm insanların yaşadığı biyolojik bulantı deneyimini felsefi soyutluktaki kavramsal bir içeriğe uyarlayarak iki şeyi birden yapar: ilkin, bulantıyı psikolojik bir faza çekerek biyolojik nedenselliklerin ötesine taşır; ikinci olarak, soyut kavramsallığı biyolojik terimlerle ilişkilendirerek, fenomenolojik ontolojisinin realize olabilirliğini tanıtlar. Dolayısıyla düşünür için 'bulantı' biyolojik, psikolojik, edebi ve fel-

²⁹ Sartre, *Varoluşçuluk*, 97.

³⁰ Jean Paul Sartre, *Sartre Sartre'i Anlatıyor Filozofun 70 Yaşındaki Otoportresi*, trc. Turhan Ilgaz, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996), 43-44.

sefi dört temel farklı kategori arasında bağ kurma olanağını sağlayabilen bir kavram olarak konumlanır.

Sartre'in varoluşçuluğu üzerine gerçekleştirilecek her türlü düşünüş biçimi, filozofun adı geçen kategoriler arasındaki kurduğu ilişki biçimlerini gözetmek zorunda kalacaktır. Çoğu zaman görmezden gelinebilen bu durum, yukarıda aktardığımız biçimiyle varoluşçuluğu yargılayan aceleci/kolaycı tutumlara yol açabilmiştir.

Peki, bulantı kavramının çerçevesini kavramın ilişkili olduğu temasları göstererek genişlettiğimizde, varoluşçuluğun 'umutsuzluğun kaynağı' olduğu eleştirisini ortadan kaldıracılabilecek miyiz? Sartre'in insan öznesi için varsaydığı umut, edimselleşebilme olanağını nasıl bir olanaklar dünyasında sunmaktadır? Düşünürün son derece titizlikle örmeye çalıştığı felsefi dizgesini kötümserlik/umutsuzluk gibi en genel duygu durumlarıyla eleştirmek ne derece doğru olacaktır? Kanaatimizce bu sorular cevaplanmayı bekleyen sorular olarak durmaktadır. Fenomenolojik ontolojinin kendi yapısı içinde çözümlenmesi gereken bu sorular, Sartre'in edebiyat anlatılarında kullandığı psikolojik tahlillerle sınırlandırılmamalıdır. Aksi takdirde, birbirinden çok farklı noktalardaki düşmanlık ve sempatizanlık bu kutuplaşmaları ve tartışmaları devam ettirecektir.

Sartre'in fenomenolojik ontolojisinde kullandığı kendinde ve kendi için kavramsallaştırmalarına geri dönersek, iki kavram durumu arasındaki arı yalıtımı hatırlarız. Karşıtlık ilişkisi düzleminde birbirlerine örtük ontolojik nesnellikler olarak konumlanan iki kavram, tek taraflı bir ilişkişelikle görünürler. Kendinde varlığın granit donukluğu karşısında devingen kendinde için, bir olumsuzlama ögesi olarak bilişsel anlamda kendine örtük kendinde'yi kesintisiz olumsuzlar. Sartre'in masa örneğinde göstermeye çalıştığı varlık'tan masanın olumsuzlayan bilinç için ayrıştırılması süreci, kendinde-kendi için ilişkişinin somutlaşmış halini verir. Kısaca özetlediğimiz bu içerik düşünürün fenomenolojik ontoloji için düşündüğü sabit kavramsal zemindir. Sartre'in varoluşçuluğunun 'umutsuzluğun kaynağı' olduğu yönündeki eleştirinin kavramsal zemini tam da bu noktada gizlidir. Bilinç ve bilinç öncesi yetilerin sınırlı koşulları, öznenin kendinde varlıktan devşirebileceği fenomenolojik izlenimlerin tükenmeyen görünüşler çerçevesini belirler. Bu durum daha başlangıçtan kendinde varlığın ne ise o ol-

duğu içerik karşısında, öznenin ontolojik çaresizliğini göstermektedir. Tüm dingin ve donuk yapısıyla kendinde varlık, öznenin kendi içinliğine ilgisiz olarak 'orada' bulunmaktadır. Öznelğin kendinde varlıkla kuracağı her türden ilişki, var olan bu ontolojik yalıtımın koşulları çerçevesinde kurulacaktır. Sartre'in daha sonra özgürlüğü anlatırken kullandığı ve ilk bakışta paradoksal görünen 'mahkumiyet/zorunluluk' kavramları bu ontolojik zemine referansla anlaşılır hale gelecektir.

Sartre'a göre düşünme öncesi bilinç, apaçık bir sezıyla duyusal dünyanın farkındadır. Örneğin güzel bir gün batımını izlemekte olduğumu düşünürsem, bu deneyimin başlangıç anında henüz öz bilinç yoktur. Bir nesne olarak 'Ben'in konumlandırılmadığı bu durumda, düşünce öncesi bilinç için nesne 'gün batımıdır'. Gün batımı her ne zaman bilinç için niyetsel bir nesneye çevrilirse 'Ben'in varlığı o andan itibaren ortaya çıkar.³¹ "*Bilinç bir öznenin bilinci hiç değildir.*"³² "*Her bilinç kendi dışında bir şeyin bilincidir.*"³³ Bulantı'nın da kaynağı olan bu aşama, 'ben'in dışındaki bir nesnellik karşısında kendi nesnellığının, dolayısıyla dışarıdanlığının, yalıtılmışlığının, bağıntısızlığının farkına vardığı andır. Sartre'a göre bu farkındalık durumu, ilk görüşte uyandırdığı tüm edilginlik ve çaresizlik hissine rağmen, insan için özgürlüğün olanağını sunacaktır. Zorunlu bir öz-varoluş ilişkisini dışarıda bırakan bu fenomenolojik ontolojiye göre özgürlük, artık bir zorunluluk problemi değil, bir seçim problemine dönüşür.³⁴

Görüldüğü gibi hümanizmin felsefi referans noktası olan fenomenolojik ontoloji, kavramsal alt yapısıyla 'umutsuzluk' eleştirisine net bir şekilde direnememektedir. Varlık-varoluşta olan, kendinde-kendi için yalıtımının ağır vurgusu, kastedilen anlamda bir direncin oluşturulabilmesinde en büyük engel olarak görünmektedir. Fakat Sartre, durumun tam tersi olduğunu ifade edip, var olan bu yalıtım durumunun özgürlüğün birincil gereği olduğunu ifade eder.

Geldiğimiz bu noktada çözmeye çalıştığımız problemle ilgi elimizdeki kavramlara bakacak olursak, problematik halde beklemekte olan şu kav-

³¹ Copleston, *A History of Philosophy*, Volume IX, 347.

³² Jean Paul Sartre, *Öznellik Nedir?*, trc. İnci Malak Uysal, (İstanbul: Can Yayınları, 2015), 16.

³³ Moeller, *Jean Paul Sartre Ve Tabiatüstünün Bilinmemesi*, 45.

³⁴ Jean Paul Sartre, *Being and Nothingness A Phenomenological Essay on Ontology*, 708.

ramları görürüz: Umut, bulantı, özgürlük, seçim. Bu kavramların problematik özelliği, Sartre'in felsefi dizgesinde söz konusu kavramlar için belirlemiş olduğu öznel konumlandırmadır. Yukarıda görüldüğü gibi Sartre, fenomenolojik ontolojinin gereği olarak, varlık karşısındaki yalıtılmış konumunu fark eden özne için tek bir var olabilme olanağı sunmuştu. Çoğu okuyucu için çaresizlik, terk edilmişlik duygusu oluşturan bu tekil olanak, Sartre'in tam da özgürlüğün ilk adımının olanağıdır. Onun için bireysel özgürlük, ahlaksal eylem, estetik duyarlılık, kabul edilebilir insani kişilik, varsayılması zorunlu özsüz bir ilişkiyi gerekli kılar. Düşünüre göre, kendinde varlıkla girilecek özsel bir ilişkinin koşullandıracağı varoluş, sayılan tüm bu öznel alanın kategoriklerini özün belirleyeceği çerçeve dâhilinde edimselleştirmek zorunda kalacaktır. Sartre fenomenolojik ontolojisinin kendisine sunduğu olanağı kullanarak, yüzyıllardır tartışılmakta olan bu sorunun dışına çıkmak ister.

Varoluşçuluğun bireysel özneye yüklediği radikal belirleyicilik ya da eylemleri seçme sorumluluğu, düşünürün yukarıda ifade etmeye çalıştığımız öz-varoluş paradoksunu ortadan kaldırma iştahıyla ilgili olarak görülebilir. Dünyanın bilinci olarak duyuşal bilincin tetiklediği düşünen bilinç, varlıktan yalıtılmışlığın bulantısını tedavi için öznelliğini var ederek yoluna devam etmek zorunda olduğunu kavrar. Sartre için apaçık gerçeklik budur. Özellikle insani sorumluluk alanında ortaya çıkacak sayısız davranışsal ve psikolojik sorunlar, düşünürün sistemine bağlılığı karşısında kastedilen radikal tavra boyun eğecektir. Sartre'in felsefi sisteminde bireyin seçim yapma zorunluluğu tartışmaya açık değildir. Öyle ki, Tanrı var olsaydı dahi değişmeyecek ve O yokmuş gibi davranılmasını gerektirecek bu çıkarım, 20. yüzyıl insanının bireyselliğe mahkûmiyetinin aydınlanmacı son izlerini verir. İnsan özsüzlüğü/yalnızlığı pahasına da olsa fenomenolojik yazgısı olan özgürlüğü kabul etmelidir.

Sartre, tartışmaya açık bir nokta bırakmadığı özgürlük düşüncesinde bir ileri adım daha atarak, öznenin yalnızlık/fırlatılmışlık'ını son noktasına erdirir: Öznenin yazgılı olduğu özgürlük, kapsadığı tüm kamusal sorumluluk ve ödevlere rağmen, özne her hangi bir karşılık da sunmamaktadır. İnsanın gerçekliği nafile bir tutkudur.³⁵ *"Bilincin kendisi için'i, sürekli olarak pro-*

³⁵ David West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş Rousseau, Kant, Hegel'den Foucault ve Derrida'ya*, trc.

jelerini gerçekleştirilmeye, gerçekte kendisi için bir amaç olarak benimsediği şey olmaya ve böylelikle de, bir kendinde-kendisi için haline gelmeye çalışır. Bununla birlikte, o bu tamamlanmışlık haline, olumsuzluk ya da 'hiçlik' olarak-bundan sonraki henüz gerçekleşmemiş imkanların yansıtılması olarak- her neyse o olmaktan çıkmaksızın erişemez."³⁶ Dolayısıyla bir yazgı olarak özgürlük, kendisinden bağımsız her hangi bir amaç ya da dışsal bir referans için değil, bi-zatihi kendi gerçekliği için vardır.

Özetle, duygusal bir tarafgirlikten uzak bir şekilde fenomenolojik ontolojisinin kendi sınırları çerçevesinde kaldığımızda, çözmeye çalıştığımız sorunların nasıl askıda kaldığını net bir şekilde gördüğümüzü söyleyebiliriz. Örneğin yukarıda aktardığımız düşüncelerdeki şu tür sorunlar, kendilerine ne kadar somut karşılıklar arasak da, cevapsız kalmaya devam etmektedirler: Sartre için fenomenolojik ontoloji perspektifindeki bir dizgenin bireyden temel erdemleri bekleme durumu varken, bu beklentiye sunacağı her hangi bir karşılığı ya da ödüllendirme vaadi yoktur. Dolayısıyla ideal bir durumun anlattığı olan bu beklentiler, reel dünyanın tekil gerçeklikleri içerisinde kendisine nasıl bir yer bulacaklardır? Felsefe tarihinde idea-tekil obje başlığı altında çözülmeye çalışılan sorunun buyurgan bir yöntemle çözülmeye çalışılması ne derece gerçekçi olabilir? Fırlatılmışlık yazgısı kötümser bir ruh durumuyla değil, bireysel algıların ötesindeki Sartre'cı duygu durumuna bağlı kalınarak özgürlük hisleriyle karşılanabilir. Bunun için kişinin Sartre'ın düşüncelerini teorik düzeyde kabul etmek kadar duygusal dünyasında da Sartre gibi hissedebilmesi gerekecektir. Bireyler onu okuyarak, kendi için varlığın varoluşsal yazgısının umutsuzluğu değil umudu imlediğine ikna olabilirler. Fakat bu durum her halükarda bir ikna problemi olarak kalmayacak mıdır? Burada sorun insanın aklı ile ikna olduğu bir düşünsel içeriğe, duygu ve hisleriyle katılımının imkanının ne derece mümkün olacağıdır.

Sartre'ın düşünceleri tüm kabul edilebilirlikleriyle beraber, nesnel bir zorunluluğu içermezler. Kendisinin de deneme dediği fenomenolojik ontoloji, yapısı gereği zaten bu tür bir zorunluluğu kendi metodik tanımını içi-

Ahmet Cevzici, (İstanbul: Paradigma, 1998), 201.

³⁶ David West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş Rousseau, Kant, Hegel'den Foucault ve Derrida'ya*, 201-202.

ne almamaktadır. Dolayısıyla düşünürün de söylediği gibi, seçim son kerte- de bireyin kendisine bağlıdır. Özne, seçimlerine yön vermede sayısız içeriği inceleyebilir. Sartre'ın bizlere sunduğu bu düşünceler de, özneye verilen im- kanlar gibi, sayısız düşünceler arasındaki bir seçenek olarak kalacaktır.

Sonuç

David West'ten doğrudan aktardığımız şu cümle, makalede gösterme- ye çalıştığımız temel problematiği toplama anlamında, son derece kay- da değerlidir: *“Sartre'ın ontolojik anlamda uzun ve yorucu serüveni, Kant ta- rafından açık seçik olarak formüle edilmiş olmakla birlikte, yeterince ikna edi- ci bir çözüme kavuşturulamayan; şeylerin nedensel bir biçimde belirlenmiş bir düzeni olarak deneyimlediğimiz bir dünyada, özgürlük ve sorumluluğun na- sıl açıklayabileceğimiz problemine bir çözüm getirmeye yönelik bir teşebbüs ola- rak anlaşılabilir.”*³⁷

Sartre'ın felsefi dizgesine baktığımızda, onun Kant'ın dizgesi karşısında yaşadığı türden bir ikna olma problemiyle karşılaşırız. Deneme olarak dü- şündüğü fenomenolojik ontolojisinde o, dizgesinde ulaştığını düşündüğü neticelere bizi ikna etmek ister. Felsefisini kurarken kullandığı terminoloji- ye baktığımızda, yüzeysel olmayan bir sonuca varmak istemediğini net bir şekilde görürüz. Onun, klasik felsefe ve mantığın yüzyıllardır tartışa geldiği birçok kavramı hiç üşenmeden ele alıp yeniden formüle etme iştahı bu yön- de değerlendirilebilir. Varlık, öz, kendinde varlık, kendi için varlık kavram- ları bunlardan en temel olanlarıdır. Kendilerinden hareketle fenomenoloji- nin temel varsayımlarını da yeniden incelediği bu kavramlar, onun düşünce evriminde yapı taşı niteliğindedir.

Kısaca yinelediğimiz bu açıklamalar, paradoksal biçimde, Sartre'ın diz- gesine getirilebilecek eleştirilerin kaynağını oluşturmaktadırlar. Yukarıda aktardığımız Kant örneği, Sartre'a yapılabilecek eleştirilerin başlangıç nok- tasını göstermesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Kant'ın dizgesinin ya- rattığı ikna problemi, öznel deneyimin koşullarının açıklığına rağmen, ha- len varlığını sürdürmekte olan özgürlük ve sorumluluk problemiyle alaka- lıydı. Aynı şekilde Sartre'ın dizgesi de, öznel deneyimin bağlı olduğu bilinç

³⁷ West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş Rousseau, Kant, Hegel'den Foucault ve Derrida'ya*, 192.

ve bilinç ötesi transandantal koşulların net kabullerine dayanır. Bununla beraber Kant'ta olduğu gibi Sartre'da da, deneyimin transandantal koşulları bilincin temas kurduğu kendi dışındaki nesnel içeriğe, bu koşulların üretebileceği kadar bir açıklama getirebilmektedir. Kendinde şey'in kendisinin değil, öznel bilinçteki görünüş ya da belirişinin bilgisi olan bu içerik, yapısı gereği öznel deneyimin sınırlarıyla belirlidir. Sartre bir adım daha atarak, bilinci koşulladığı hiçleme edimiyle Kant'ın sabit kendinde şey'ini, görünenin gerisinde kalan bir gizem olma niteliğinden de çıkarır. Öznel deneyimin nesne üzerindeki transandantal sınırlarını daraltma anlamına gelecek olan bu adım, özneyi varlık karşısında dışarıda bırakan adım olacaktır.

Sartre, fenomenolojik ontoloji düzleminde gerçekleşen ve öznenin varlık karşısındaki dışarıdalığını/yalnızlığını anlatan bu durumu tartışmak istemez. Varlığın özneye kapalı, donuk yapısı karşısında sezilen ve tiksinti verici bir bulantıyla ifşa olan insani dışarıdalık, ona göre tartışma götürmez şekilde açıktır. Öyle ki Tanrı kavramı ve bu kavramdan türeyen dinsel şemalar onun tartışmak istemediği, kendinde şey ve kendi için varlık arasında varolduğu düşünülen geçersiz bağıntıların neticesinde ortaya çıkmıştır. Yine ona göre, insanın kendisini Tanrı olarak düşünmesine yol açan birçok düşüncenin altında da bu tür bir ilişki kurma durumu vardır. Dolayısıyla iki varlık kategorisi arasında görmeyi istediği yalıtım, hem fenomenolojik çıkarımları hem de tarihsel gözlemleri itibarıyla zorunludur.

Kanımızca Sartre'ın dizgesinin yarattığı ikna problemi, düşünürün yukarıda özetlediğimiz tartışmalardan fenomenolojinin imkân olarak sunduğu öznel alana kaçınma güdüsü ile ilgidir. Kavramlarla kurduğu psikolojik ve ampirik ilişki, okuyucunun onun düşüncelerini nesnel bir gerçeklik olarak kabul etmesini zorunlu kılmaz. Varlık karşısında dışarıda kalmışlığı ve bilinçsel hiçleme edimiyle öznel varoluşunu kurabileceğini düşünen bir okuyucunun, Sartre'ın etik ve politik maksimlerini kabul etmesini beklemeyebiliriz. Tersine, dışarıda kalmanın yaratacağı ruh durumu, bulantı ve varoluşsal sorumlulukları tetiklemek yerine, edinilmiş sorumluluklardan kurtulmuş olmanın konforunu yaratabilir. Dizgenin fenomenolojik ontolojiye dayanan yapısı gereği olanakların içerisinde olan bu durumlar, yukarıda alıntıladığımız Kant örneğinde olduğu gibi, özgürlük ve etik varoluşu bir problem olarak askıda bırakmaktadır. Bilincin aktif öznelliğine

rağmen fenomenolojik öznel özgürlük deneyimi, varlığın kendinde'sine örtük varoluşu tatmin edememektedir.

Kaynakça

- Aydın, S. Mehmet. Din Felsefesi. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.
- Copleston, Frederick. A History of Philosophy. Volume IX. New York: Image Books Doubleday, 1994.
- Compleston, Frederick. A History of philosophy Volume VII: 18th and 19th Century German Philosophy. New York: Continuum, 2003.
- Edmund, Husserl. Fenomenoloji Üzerine Beş Ders. Trc. Harun Tepe. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2015.
- Hegel, Georg. W. F. Mantık Bilim Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I (Küçük), İstanbul: İdea Yayınevi, 2004.
- Hegel, Georg. W. F. Mantık Bilim (Büyük). Trc. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 2008.
- Kant, Immanuel. Arı Usun Eleştirisi. Trc. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 1993.
- Moeller, Charles. Jean Paul Sartre Ve Tabiatüstünün Bilinmemesi. Trc. Mehmet Toprak. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1969
- Platon. Theaitetos, Platon Diyaloglar içinde, Trc. Teoman Aktürel, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.
- Sartre, Jean Paul. Being and Nothingness A Phenomenological Essay on Ontology. Tr. Hazel E. Barnes. New York: Washington Square Press, 1992.
- Sartre, Jean Paul. Varoluşçuluk. Trc. Asım Bezirci. İstanbul: Say Yayınları, 1985.
- Sartre, Jean Paul. The Transcendence of The Ego: An Existentialist Theory of Consciousness, Tr. Forrest Williams and Robert Kirkpatrick. New York: Hill and Wang Press, 1991.
- Sartre, Jean Paul. Sartre Sartre'ı Anlatıyor Filozofun 70 Yaşındaki Otoportresi, Trc. Turhan Ilgaz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.
- Sartre, Jean Paul. Bulantı. Trc. Selahattin Hilav. İstanbul: Can Yayınları, 2011.
- Sartre, Jean Paul. Öznellik Nedir? Trc. İnci Malak Uysal. İstanbul: Can Yayınları, 2015.
- Spinoza, Baruch. Törebilim. Trc. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 2009.

West, David. Kıta Avrupası Felsefesine Giriş Rousseau, Kant, Hegel'den Foucault ve Derrida'ya, Trc. Ahmet Cevizci. İstanbul: Paradigma, 1998.

Makaleler:

Gellman, Jerome. Jean Paul Sartre: The Mystical Atheist, European Journal For Philosophy Of Religion, Vol 1, No: 2, 2009, 127-137
<https://webapp.uibk.ac.at/ojs2/index.php/EJPR/article/view/344/318>
(15.03.2018)